

УДК 391.4:746.2/
4](477.87)DOI:10.30857/2617-
0272.2020.1.9.

КОЗАКЕВИЧ О.Р.

Інститут народознавства Національної академії наук України

**МЕРЕЖИВО І В'ЯЗАННЯ У ДЕКОРІ ЛЕМКІВСЬКОГО ВБРАННЯ:
ЕТНОЛОКАЛЬНІ ТА ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Мета. Дослідити локальні та мистецькі ознаки оздоблення традиційного вбрання Лемківщини, визначити особливості мереживного й в'язаного декору, який надавав компонентам одягу унікальності і був часто художнім акцентом у комплексах лемківського одягу.

Методологія. Методологічною основою є принцип системного підходу та комплексного дослідження. Для вивчення предмета дослідження використано порівняльно-історичний та типологічний методи. Аналіз мереживного та в'язаного декору здійснено з застосуванням мистецтвознавчого методу, а саме – метод формального аналізу і частково образно-стилістичного.

Результати. На основі артефактів з музейних збірок, польових студій та опрацювання наукових джерел визначено основні типологічні групи й типи виробів, які формувалися під впливом етнокультурних та історичних чинників. Окреслено текстильні техніки та технологічні прийоми виготовлення декору із зазначенням спільних і відмінних ознак у порівнянні з народним одягом інших етнографічних груп Карпатського регіону. Проаналізовано художньо-стильові характеристики в'язання і мережива з урахуванням взаємовпливів культур сусідніх етносів та особливостей пограниччя. З'ясовано, що у жіночому одязі мереживо розповсюджено у виготовленні головних уборів, поясного вбрання, сорочок. В'язані спицями вироби побутували у чоловічій одязі переважно західно-південних територій: нараквиці, рукавиці, капці, локально – в'язані спицями шапки «магерки» та шалики. У створенні мереживних і в'язаних виробів уживали й загальнопоширені техніки та технічні прийоми, характерні для Гуцульщини чи Бойківщини: в'язання спицями, плетіння рукавиць «на лабі», «на дощечці». Натомість вишивальний прийом «англійський гапт» з «вирізуванням» властивий лише для лемківських, переважно центрально-західних, теренів.

Наукова новизна полягає у введенні у науковий обіг матеріалів про лемківське народне вбрання, відомостей зразків мережива та в'язання, що розкривають художнє різноманіття одягового мистецтва Лемківщини.

Практична значущість. Дослідження дозволяє розширити знання про традиційний одяг лемків, його декор та текстильне виробництво зокрема; про осередки виготовлення окремих типів вбрання з застосуванням ажурного і в'язаного оздоблення, що сприяє залученню отриманих відомостей у вивченні народного вбрання Лемківщини.

Ключові слова: Лемківщина, оздоблення, ажур, мереживо, народний одяг, в'язання, текстильні техніки, пограниччя, етнокультурні впливи, локальні ознаки, традиція.

Вступ. Декор лемківського вбрання є однією з визначальних характеристик його унікальності в контексті вивчення народного одягу різних етнографічних груп українських етнічних земель. Основні компоненти і художні ознаки одягу лемків формувалися до 1940-х рр. – під впливом сусідніх культур та локальних особливостей. Однак історичні реалії (війна, примусове переселення) негативно вплинули на лемківські традиції: людей вирвано з природного середовища і переселено в чужорідне, більшу частину майна (одяг зокрема) втрачено, тобто традицію було перервано. Утім навіть на основі малочисельних колекцій автентичного лемківського вбрання кінця XIX – першої третини XX ст. можна окреслити виразні мистецькі прийоми декорування одягу, зокрема, використання мережива та

в'язання. Особливості мереживного і в'язаного оздоблення на Лемківщині – техніки виготовлення, орнамент – вказують на уміння та естетичні уподобання лемків, акумульовані впродовж віків. Поєднання традиції і новаторства, селянського та міського, доморобних і промислових тканин уможливило створити високомистецькі зразки ажурного декору, який почасти був декоративним акцентом чи підкреслював конструктивні ознаки компонентів одягу.

Аналіз попередніх досліджень.

Декоративні характеристики лемківського вбрання, мережива і в'язання зокрема, часто розглядали як компоненту польського чи словацького одягового комплексу (наприклад, Щавницького, Сяноцького, Горлицького, Пряшівського). Це певною мірою «розмило» територіальні межі етнічної Лемківщини, ускладнило визначення етнолокальних та художніх ознак [1; 2; 3]. Кілька праць присвячено особливостям пограниччя, зокрема бойківсько-лемківського (Східна Лемківщина) [4; 5; 6; 7], а також матеріальній культурі Лемківщини [8; 9; 10]. Декор лемківського вбрання українські дослідники подавали здебільшого в контексті українського народного одягу. В низці праць цю проблематику вивчали більш узагальнено, без визначення характерних осередків і локальних особливостей. Окремі ж праці визначаються ретельнішим дослідженням і фіксуванням мистецьких характеристик оздоблення [11; 12; 13; 14; 15]. Активний інтерес до лемківських традицій наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. посприяв, зокрема, дослідженню традиційного вбрання Лемківщини та його оздоблення [16; 17; 18; 19; 20; 21]. Утім про мереживний та в'язаний декор відомостей

небагато, що і пояснює актуальність тематики цієї статті.

Постановка

завдання.

Проаналізувати етнолокальні й художні особливості мереживного і в'язаного декору в лемківському одязі; визначити типологічні групи вбрання, в яких використовували такі оздоблення; окреслити локальні характеристики артефактів з урахуванням взаємовпливів пограниччя; простежити спільні та відмінні декоративні ознаки порівняно з іншими одяговими комплексами горян.

Результати дослідження.

На Лемківщині етнолокальні та художні ознаки мереживних і в'язаних виробів розвивалися у контексті народного вбрання та текстилю етнографічної території. До середини ХІХ ст. у виготовленні компонентів традиційного лемківського вбрання, як і повсюдно, уживали доморобні матеріали, однак від другої половини ХІХ ст. поширилися промислові тканини, що суттєво вплинуло на художні особливості та техніки декорування. Лемківський народний одяг кінця ХІХ – половини ХХ ст. має багато спільних типологічних та художніх ознак з бойківським, опосередковано – з гуцульським. На Західній Лемківщині прослідковуються взаємовпливи з одягом польських підгорян [22], на східній частині – з одягом західних бойків [4; 5], на північній – з долинянами (поблизу Сянока, Польща), а південна визначається впливами словацького вбрання. На теренах України ознаки лемківського одягу проявляються у Великоберезнянському та Перечинському р-нах Закарпатської обл. Відповідно сформувалися універсальні та унікальні характеристики вбрання деяких осередків, в'язання та мережива зокрема [6, с. 167-

183]. Результати дослідження базуються на опрацьованих пам'ятках з музейних колекцій України, Польщі і Словаччини, експедицій за участі авторки та попередніх розвідок.

Як і гуцульський та бойківський одяг, лемківський експонували на етнографічних та промислових виставках у Галичині кінця XIX – першої третини XX ст. Наприклад, на Крайовій сільськогосподарській і промисловій виставці у Львові (1877) у відділі домашнього промислу виставлено в'язані рукавиці, панчохи, вовняні капці з кількох місцевостей Риманівського повіту. У відділі «жіночі роботи» художніми особливостями відзначалися мереживні вироби церковного та світського призначення: комжа, мереживні комплекти, носовичок з мереживом, чорна мереживна пелеринка, серветка та ін. Хоча на той час ці ажурні оздоби були більш характерні для вбрання та інтер'єрних тканин у побуті заможних верств суспільства й міського населення, такі способи декору згодом поширилися і в традиційній культурі лемків. На поширення мережива в народному вбранні лемків мали, очевидно, вплив і вироби з осередків виготовлення «коронки» кінця XIX – початку XX ст. – Каньчуги та Бобової (тепер – РП).

Активніше лемківський одяг представляли упродовж 1920—1930-х рр. на вечорах народної ноші, влаштованих українськими жіночими товариствами – «Союз Українок», «Українське Народне Мистецтво», «Просвіта» – по містах та містечках Східної Галичини. Значною мірою до збереження вбрання лемків та традиційних тканин долучився «Український музей «Лемківщина» в Сяноку» (1931—1944): переважно увагу зосередили

на східних теренах Лемківщини. Утім, порівняно з гуцульським та бойківським, декоративні особливості одягу лемків менш досліджені.

До середини XIX ст. у виготовленні компонентів традиційного лемківського вбрання, як і повсюдно, уживали доморобні матеріали, однак від другої половини XIX ст. поширилися промислові тканини, що суттєво вплинуло на художні особливості та техніки декорування. Звичайно, що повсякденна одяга відрізнялась незначним оздобленням чи навіть його відсутністю та дешевими тканинами. Від кінця XIX ст., а особливо у міжвоєнний період, традиційний одяг піддається впливам міської «тандити». Натомість святкове та весільне вбрання вирізнялося якісними тканинами та розмаїттям декору. У жіночому одязі мереживо розповсюджено у виготовленні головних уборів (очіпок, хустина), поясного вбрання (спідниця «фартух», «кабат», «фарбанка», «спідник», фартух «запаска»), сорочок («опліччя», «упліччя», «кошуля», «чахлик»). В'язані спицями вироби носили у чоловічій одязі переважно західно-південних територій: нараквиці («зап'ястки»), рукавиці, капці, локально – в'язані спицями шапки («маґерки») та шалики.

У створенні мереживних і в'язаних виробів уживали й загальнопоширені техніки та технічні прийоми, характерні, наприклад, для Гуцульщини чи Бойківщини: в'язання спицями, плетіння рукавиць «на лабі», «на дощечці». Натомість вишивальний прийом «англійський гапт» з «вирізуванням» властивий лише для лемківських, переважно центрально-західних, теренів. За твердженням О.Прусевича, вишивальні прийоми

«вирізування» та «виколювання» є одні з найдавніших.

Головні убори лемкинь – чепці – були різноманітні з огляду на матеріали, оздоблення та локальну приналежність. Перший раз чепцем покривали волосся під час «очепин» – ритуалу переходу нареченої у стан заміжні. У поєднанні з іншими компонентами, передбаченими цим обрядом, такий завій становив єдине ціле. На тім'яну частину голови на розплетене волосся молоді клали обручик («хімля», «хімевка», «химка», «хомилка») діаметром 8-10 см, скручений з дерева чи дроту, обтягнутий льняною або конопляною пряжею чи білим полотном (сс. Команча, Волтушева, Ольхівці, Тилява, Ганьчова, Рудавка, Сенькова Воля, Прусик та ін.). Волосся посередині голови розподіляли проділом на дві частини, потім обидва пасма перетягували через кільце (приблизно до половини потилиці), тісно закручували і фіксували шнурком. У кількох селах Східної Лемківщини (с.Буківсько) жінки укладали зачіски подібно як на Підгір'ї: волосся скручували над вухами у вигляді вузлів. На «хімлю» накладали очіпок.

У виготовленні чепців на Лемківщині використовували ручноплетені сітки (техніка сітчастого плетіння, в'язання гачком) та промислово мереживну тканину. Наприклад, на Сяноччині (долин'яни) сітчасте денце очіпків виробляли гачком, а обшиття – з тканини. Однак не кожна жінка уміла «виплітати» такі ажурні оздоби. Скажімо, на початку ХХ ст. у Согорові була лише одна жінка на цілу округу, яка вміла в'язати гачком мереживні очіпки. Їх можна було придбати і на базарах чи в крамницях: особливо вирізнялися вироби з сітки зеленого кольору, плетеної на кросенцях,

що свідчить про походження з каньчужького осередку. Очіпки з Каньчуги поширювалися далеко за межами осередку (Підгір'я, околиці Жешова, Пшеворська та Перемишля, а також західні терени Бойківщини) [12]. Чепці шили із промислової тканини «перкалю» – у вигляді каптура з «пелеринкою» (Сяноччина): видовженої форми, яка закривала шию та плечі. Виготовляли їх з «коронки»: у техніці філейно-гіпюрної вишивки, «кльюні», «ідрія», «дюшес». Об'єм голови підкреслювали способом підв'язування на потилиці поверх виробу тасьмами. Основну частину обшивали фальбанами або смужками з мережива [9; 3] (іл.1). У такий спосіб – пов'язування тасьми поверх очіпка як спосіб фіксування – поширений був і в Щавницьких головних уборах. Зі щавницьких теренів походять оригінальні і доволі незвичні та малопоширені чепці у вигляді шапочки, в'язані гачком. Оздоблені такі вироби поперечними червоними та білими смугами, що чергуються [3, с. 22]. Однак стверджувати про ці вироби як традиційні доволі суперечливо, оскільки подібних зразків практично не збереглося.

На західно-південних теренах Лемківщини жінки носили білі чепці з промислової тканини «перкалю» у вигляді капора: шапочка з зав'язками попід бороду, навколо голови – широка рясно призьбрана фальбана, оздоблена «англійським гаптом» [3; 16].

У Великоберезнянському та Перечинському районах Закарпатської обл. (сс. Сіль, Гусний, Тихий, Нова Стужиця) очіпки кінця ХІХ — першої третини ХХ ст. вирізняються формою, матеріалом, декором від виробів з сусідньої Бойківщини. За формою вони наближені до каптурів у

вигляді шапочки: високі на тім'ї, закривають лоб і скроні. Виріб виготовляли з двох полотнищ: потиличну частину призбирували по всій висоті — від низу до тім'яної — у вертикальній брижі. Нижній край очіпка оздоблювали різноманітно: по нижньому краю нашивали «крану» орнаментальну стрічку з рослинним орнаментом завширшки 5-8 см (одну широку або кілька вузких), поверх якої нашивали кілька вузких (0,5-1 см) – з металевої нитки, мереживні, в'язані гачком та паличками. Орнамент здебільшого був фітоморфний, скомпонований з квіткових мотивів та різноманітних галузок доволі реалістичних абрисів, укладених в динамічну композицію. «Гафтовані» стрічки оздоблювали блискітками, лелітками, бляшками, бісером, бусинами, що надавало виробу особливої декоративності. На потилиці до нижнього краю пришивали крамні — одну чи дві – широкі кольорові або чорні узорчасті стрічки («пантлики», «партиці»), що спадали на плечі [13, с. 99—108; 22] (іл.2).

Поверх очіпків накладали хустину (т.зв. «маленький фацелик»), яку зав'язували на потилиці. Зверху – ще одну, яку фіксували під бородою. Хустини цього типу («фацелик», «хустя», «хущина») виготовляли з промислової тканини білого кольору; однотонні з промислового мережива або з дрібними візерунками по всій поверхні виробу. Білі перкалеві «фацелики» прикрашали вишивкою (переважно лише один кут) в одному кольорі (червоний, білий) чи монохромних барв з використанням рослинного орнаменту. Оздоблювали в'язаними гачком «коронками», плетеними тороками або мереживними стрічками промислового

виробництва [20]. Поширений спосіб оздоблення – «англійський гапт»: поєднання технічних прийомів «гладь» та ажурних обметаних вічок. Найпоширеніший варіант – білим по білому, іноді – з додаванням червоного кольору.

Взимку носили вовняні хустки більших розмірів, ніж «фацелики»: на голові, а також як накриття на плечі. Інколи їх виготовляли з в'язаного полотнища, по периметру оздоблювали френзелями. В'язані хустини поширилися переважно у міжвоєнний період.

Мереживні оздоби використовували у прикрашанні жіночих сорочок («упліча», «кошуля»). Весільна сорочка чи святкова здебільшого була додільна, про будень – з двох частин: верхньої, з тканини кращої якості, та нижньої, дошитої («надолок», «спідник»).

Варто зазначити, що порівняно з бойківськими, а особливо з гуцульськими сорочками та й одягом загалом, лемківські не вирізнялися яскравими орнаментами. В основному оздоблювали одним-двома кольорами: досить часто – білим по білому, або з уведенням кольору (переважно червоного). На лемківсько-бойківському пограниччі жіночі сорочки оздоблювали вишивкою та незначним мереженням [4; 5].

На західно-південних теренах барвіста вишивка була майже відсутня. Можливо, це пов'язано з особливостями крою сорочки цього типу: рукави призбирані вгорі та внизу, що створювало об'єм, і будь-який декор вже зайвий. Також на нижній частині рукавів робили призбирані манжети (на зразок «фодрів» з південних осередків Закарпатської Гуцульщини, подібно до словацьких). Вирізняються такі сорочки і наявністю густо

призбираного комірця (на лемківсько-бойківському пограниччі лише вузька обшивка). У святкових жіночих сорочках центрально-західної Лемківщини оздоблювали мереживом переважно видимі частини: манжети, комірці, низ «спідників». Манжети та комірці прикрашали по краю «зубцями»; смугами мережива – в'язаного гачком чи промислового – низ сорочок та спідниць; «англійським гаптом» білим по білому з «вирізуванням» [2; 16].

Поясний жіночий одяг – спідниці та запаски – від кінця XIX ст. здебільшого виготовляли з «кранної» білої чи різнокольорової візерунчастої тканини. На східно-центральной Лемківщині ці вироби дрібно морщили при поясі чи укладали у поздовжні фалди (сс. Команча, Буківсько, Морохів, Височани, Радошиці, Прелуки). Внизу поперечно нашивали різнокольорові тасьми (червоних, зелених, жовтих відтінків) та мереживні стрічки. Мереживо – білого кольору, переважно плетене «на кльоцках», вірогідно, з осередку Бобова. Його нашивали на відстані 20-30 см від нижнього краю – одну чи дві смуги. Інколи декор мав три стрічки: по центру широка, обабіч – дві вузькі (с. Команча) (іл. 3). На тлі темної тканини особливо виразний у мереживі «сліпий ажур».

На західному пограниччі Лемківщини спідниці та фартухи не мають таких рясних «фалдувань» (Горлиці, Новий Тарг, Криниця) [8, с. 97; 23]. Їх виготовляли з промислової тканини «перкалю» білого кольору або з незначним візерунком. Такі вироби оздоблювали вишивкою технічним прийомом «гладь» та «вирізування». Найчастіше «гаптували» рослинні мотиви: квіти, листя, галузки, укладені в поперечну

стрічкову композицію. У міжвоєнний період в оздобленні лемківських запасок з кольорової тканини використовують промислове мереживо різних барв: ним обшивають нижній та бокові краї, нашивають на тканину у кілька ярусів, вшивають поміж частини тканини [12; 20, с. 330] (іл.4).

Особливість декорування жіночих запасок 1920—1930-х рр. з східних теренів Лемківщини – полотняні вироби, з вишитим орнаментом, укладеним у поперечні смуги, прикрашені тороками по нижньому краю. Такі запаски з'явилися під впливом діяльності українського жіноцтва товариства «Просвіта»: були поширені на Бойківщині, Опіллі, Західному Поділлі, північно-західній Волині. Олена Кульчицька не вважала такі вироби питомо народними і властивими традиційному одягу. На її думку, це наслідок не досить вдалої стилізації та впливу «театральної гардероби» [12, с. 503—524].

У чоловічому одязі лемків в'язаних спицями та гачком виробів небагато, поширені вони доволі локально – переважно в комплексах вбрання західних територій (лемківсько-підгірська смуга): нарукавники («зарукавки», «зап'ястки»), шалики (сучасна Словаччина), доповнення до взуття «капці», шапки-магерки. Окремі типи цих в'язаних виробів не були питомо властиві лемківському чоловічому вбранню, однак вони поширювалися під впливом культур пограниччя (етнічного та етнографічного).

В'язані «зарукавки» побутували здебільшого в селах околиць Попраду (Словаччина), в Шляхтовській Русі (сс.Шляхова, Явірки, Біла Вода, Чорна Вода – сучасна Польща) та західному пограниччі Лемківщини. На щодень взимку їх носили з

грубої вовни, як захист рук від холоду та під час лісорубних робіт. Святкові були прикрасою одягового комплексу — кольорові, яскраві. Дівчата дарували хлопцям наручні прикраси – широкі «опаски» з кольорової волічки, які одягали на зап'ясток. Виготовляли їх технікою в'язання на п'яти спицях. Звісно, святкові чи призначені на дарунок «зарукавки» були оздоблені орнаментом. Один із поширених способів декорування – поперечно укладені кольорові смуги [3; 16] (іл.5).

Для «зарукавок» з окремих гірських словацьких теренів характерне використання грубо пряденої вовни двох-трьох кольорів (сірого, темно-коричневого, з додаванням чорного і білого) натурального забарвлення. Як зазначено у наукових джерелах, власне найдавніші вироби, заввишки до ліктя, які були поширені на Лемківщині та західному пограниччі, виготовляли з чорної і білої вовни. В'язали їх спицями («іглами»): поєднання грубої пряжі та спиць створювало укрупнені мотиви — смуги, квадрати, «клинці», де часто мотив-елемент – це петля. Власне специфіка техніки в'язання та переплетень давала такі візерункові ефекти. Елемент «клинці» (лицева петля), які komponували у визначеному ритмі, утворювали зигзагоподібні мотиви – укладені поперечну стрічку чи сітчасту композицію. Порівняно з гуцульськими «наручами», які вирізнялися різноманіттям орнаментів, кольорової гамою та технологічними прийомами виконання, лемківські були простішими.

Можливо, це одна з причин, що ці вироби недостатньо вивчені і їх суттєво менше в музейних збірках, ніж гуцульських, оскільки не привертали увагу дослідників.

На лемківсько-підгірському пограниччі наприкінці XIX – початку XX ст. побутував і давніший спосіб «плетіння» – щось на зразок плетіння рукавиць «на лаві», «на дощечці». Займалися таким рукомеслом чоловіки. На висоту виробу (чи навіть довшу, оскільки після закінчення плетіння і знімання з форми рукавиці давали усадку) робили об'ємну округлу дерев'яну форму. У верхній та нижній частині прикріплювали дві деталі з зубцями (перпендикулярно до видовженої). На таку форму вертикально натягували пряжу з коноплі – основу для «зап'ястків». Згодом, відповідно до візерунку та кольорів вовни, за допомогою дерев'яної голки поперечно «перетикали» основу. Унаслідок цього утворювався орнамент «зап'ястка». Утім, техніка плетіння «на дощечці» не давала такого художнього ефекту, як в'язання спицями (іл. 6).

Натомість у виготовленні рукавиць на Лемківщині техніка плетіння «на лаві» мала значно ширше застосування. Нечисленні вироби з музейних фондів засвідчують їх побутування на бойківсько-лемківському та лемківсько-підгірському пограниччі.

Спеціальні форми склалися з двох частин: великої — основної та меншої — для великого пальця. Велика деталь мала вигляд пласкої дощечки: з заокругленим краєм у горішній частині з надсічками та рівною у нижній. До нижньої частини перпендикулярно прикріплювали овальну пласку деталь, теж з надсічками по всьому периметру. На таку конструкцію натягували вертикально нитки з конопляної пряжі: утворювалася конусоподібна форма з нижньою ширшою основою. За допомогою дерев'яної голки «іглиці» кольорову вовняну нитку протягували поперечно між ниток основи.

Іл. 1. Мати з немовлям: головний убір лемкині – очіпок, оздоблений мереживом, 1930-і рр. Західна Лемківщина, Польща. Фото Р. Райнфуса. Музей народного будівництва в Сяноку (Польща)

Іл. 4. Лемкині в традиційному вбранні: спідниці, оздоблені мереживом «англійський гапт» з вирізуванням. 1930-і рр.; с. Висова, пов. Горлиці, Польща. Ілюстративний фонд наукової бібліотеки Інституту народознавства НАН України

Іл. 2. Очіпок, оздоблений мереживом. 1920—1930-і рр.; с. Тихий Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл. Національний музей українського народного декоративного мистецтва

Іл. 3. Фрагмент спідниці-«фартуха», оздоблено мереживом. 1930-і рр.; с. Команча, Польща. Музей народного будівництва в Сяноку (Польща)

Іл. 5. Зарукавки, в'язані спицями. Поч. ХХ ст.; с. Щавниця, пов. Новий Тарг, Польща. Етнографічний музей в Кракові ім. Северина Удзелі

Іл. 6. Зарукавки, в'язані спицями. Поч. ХХ ст.; с. Щавниця, пов. Новий Тарг, Польща. Етнографічний музей в Кракові ім. Северина Удзелі

Роботу розпочинали від горішньої частини: поперечно перетикали основу – в одному ряду дві нитки. У місці для великого пальця залишали отвір, куди вшивали меншу деталь, виготовлену у такий самий спосіб. Дерев'яні форми були в півтора рази більші за розміри людської руки, оскільки під час апретури виріб «сідав», тобто зменшувався. Дві деталі в'язали окремо, потім зшивали.

Як і бойківські, лемківські характерні переважно монохромною колірною гамою, іноді – з додаванням іншого кольору. Переплітання пряжі у різних варіантах давало змогу створювати водночас і прості (поперечні смуги), й орнаментальні візерунки (зигзаги, зубці, скісні смуги) та по-різному їх укладати і компоувати.

Упродовж XIX – в першій третині XX ст. у чоловічому одязі західних лемків локально побутували в'язані спицями шапки-маґерки. Однак цей тип головних уборів розповсюдився під впливом одягу Підгір'я (виробляли до 1910-х р. в сс. Мощанець, Сторожівці, Слупна). Ці шапки («мазурка», «кракувка», «жорна», «жарнівка», «шляфміца», «гамерка») були поширені в багатьох місцевостях Галичини: вирізнялися лише незначними відмінностями форми та нюансами декору.

Виготовляли виріб із вовняних білих ниток на спицях «панчішним» переплетенням (лицеві петлі). Виконання таких головних уборів потребувало навичок, досконалого володіння технікою в'язання та точного розрахунку петель. Роботу розпочинали з чотирьох петель – по одній на кожну спицю. П'ятою спицею пров'язували ці петлі. До перших чотирьох додавали петлі у визначеному порядку: на висоті 17 см від початку роботи мало бути

140 петель. На цьому етапі вводили кольорову (червону) нитку і в'язали узір. Роботу продовжували таким самим методом, як і розпочинали, – поступово збавляючи петлі до чотирьох. Як наслідок, утворювався подовгуватий мішок – півфабрикат, з якого під час апретури («фолювання») формували головний убір.

Залежно від довжини мішка отримували шапки вищі або нижчі, а від напрямку розтягання шапки під час сушіння — маґерки у вигляді копиці чи куполоподібні. Цей мішок (найчастіше завдовжки 70 см) піддавали фолюванню — процес прання з милом та окислювачем. Після підсихання мішок впихався одним кінцем яйцеподібної форми в інший. Утворену кулясту форму викручували із країв назовні і завивали подвійно, що створювало валикоподібний поясок (околиш). Верх маґерки втискали всередину і розтягали на спеціальній дерев'яній формі. Основне тло виробу в'язали переважно з вовни світлих кольорів, орнамент — кольоровий, що створювало тональний контраст. Бокові частини декорували в'язаним (частково вишитим) орнаментом, який складався із дрібних елементів у вигляді цятки, квадратиків червоного та зеленого (інколи синього) кольорів [5]. Носили в'язані шапки ще у міжвоєнний період, доки існувало кілька осередків виготовлення. Однак у повоєнні роки «маґерки» вийшли з ужитку. Такі чоловічі головні убори зовсім не відомі в гуцульському традиційному вбранні, а на Бойківщині могли побутувати локально в одязі західних бойків на бойківсько-лемківському пограниччі під впливом долинян. У комплексі чоловічого лемківського вбрання, головним чином

сучасних словацьких територій (Пряшівщина), на початку ХХ ст. відомий різновид в'язаних спицями («іглами») прикрас — шалики – компонент святкової одяжі. Вив'язували з пряжі різних кольорів у поперечні смуги різної ширини, переважно яскравих барв. Викінчували протилежні кінці кольоровими «френзелями» з ниток тих самих кольорів, які використали у виробі. В'язані шалики як прикраса були поширені у вбранні гуцулів теж локально: на Верховинщині та Косівщині. Натомість в одязі бойків про такі вироби відомості відсутні [21].

Висновки. Декор лемківського вбрання має багато спільних ознак з оздобленням народного одягу інших етнографічних груп з українських теренів, однак вирізняється і унікальними характеристиками, притаманними лише Лемківщині чи навіть конкретному її осередку. З'ясовано, що художні ознаки мережива і в'язання певною мірою сформувалися під впливом етнолокальних особливостей та одягу сусідніх етнографічних груп зокрема. На Західній Лемківщині простежуються взаємовпливи з народним одягом польських Підгорян, східна частина має багато спільного з одяжем західних бойків, північна – з долинянами, а південно-західні відзначаються підгірськими впливами. Типологія в'язаних і мереживних виробів практично не вирізнялася з-поміж вбрання груп Карпатського регіону, однак більш винятковими є техніки та технологічні прийоми виготовлення, які вплинули на мистецькі ознаки. На Лемківщині було

поширено кілька технік і технічних прийомів виготовлення мереживних та в'язаних артефактів: плетіння (на формі) (характерне для Бойківщини і не притаманне Гуцульщині), плетіння на кросенцях (сітчасте плетіння) (впливи каньчужького осередку), в'язання гачком, в'язання спицями, вишивка (вишивальні прийоми мережка, «англійський гапт», «вирізування»).

В'язані теплі вироби побутували у комплексах вбрання, наближених до високогірних районів. Переважно це шкарпетки, зап'ястки, плетені рукавиці, чоловічі шапки-маґерки, шалики в комплексах чоловічого вбрання. Натомість для жіночого характерні мереживні головні убори та ажурні оздоби: метражні стрічки, здебільшого промислового виробництва, та вишиті візерунки на деталях виробів. Також мереживом прикрашали інтер'єрні тканини. На початку ХХІ ст. на Лемківщині реконструюють вбрання за зразками традиційного для сценічного використання, демонстрації під час фестивалів, для приватних колекцій, фотосесій з метою пропагування лемківського народного мистецтва, максимально відтворюючи першозразок. Наукові розвідки засвідчили певні прогалини у вивченні лемківського традиційного одягу, зокрема мережива та в'язання, що дає підстави стверджувати про актуальність подальших досліджень. Важливими залишаються питання пограниччя, характеристики осередків і мистецьких характеристик декору, що розширить знання про вбрання Лемківщини.

Література

1. Kolberg O. Dzieła wszystkie. T. 49. Sanockie-Krosnieskie. Wrocław-Poznań, 1883.
2. Olejnik J. Prispewok k poznaniu ludového odevu v Jakubanoch. Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 1965. Ч. 1. С.142.
3. Reinfuss R. Stroje górali szczawnickich. Lublin, 1949. 40 s.
4. Bojkowszczyzna Zachodnia – wczoraj, dziś i jutro. red. Jacek Wolski. Warszawa, 2016. T. 1. S. 597-613.
5. Falkowski J., Pasznyi B. Na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. Zarys etnograficzny. Lwów : Wyd. Towarzystwa Ludoznawczego, 1935.
6. Reinfuss R. Związki kulturowe po obu stronach Karpat w rejonie łemkowszczyzny. Łemkowie w historii i kulturze Karpat. Rzeszów, 1992. S. 167-183.
7. Reinfuss R. Śladami Łemków. Warszawa, 1990.
8. Бескид Ю. Матеріальна культура Лемківщини. Торонто-Канада, 1972. С. 97.
9. Тарнович Ю. Лемківщина. Матеріальна культура. Краків, 1941. С. 91-114.
10. Тарнович Ю. Ілюстрована історія Лемківщини. Львів, 1936. 290 с.
11. Білан М., Стельмашук Г. Український стрій. Львів: Априорі, 2011. 314 с.
12. Козакевич О. Українські традиційні в'язані вироби кінця ХІХ–ХХ ст.: локальні особливості (за матеріалами західних областей). Записки Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Праці комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. Львів. 2011. Т. ССLXI (261). С.503-524.
13. Козакевич О. Мереживні та в'язані вироби в народному одязі закарпатців кінця ХІХ – початку ХХІ століття: локальні типологічні та художні особливості (За матеріалами польових студій). Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури і побуту. Матеріали етнографічних читань «Збереження та популяризація культурної спадщини». 2018. Випуск 5. С.99-108.
14. Матейко К. Український народний одяг. К.: Наукова думка, 1977. 224 с.
15. Український народний одяг. Торонто-Філадельфія, 1992. 311 с.
16. Starzycski J. Strój obrzędowe Łemków. Ubiory ludowe i mieszczańskie ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. Nowy Sącz, 2017. S. 34-47.
17. Захарчук-Чугай Р. Вишивка. Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження: У 2-х т. Т.2. Духовна культура. Львів: Інститут народознавства НАН України. 2002. С. 279-283.
18. Мушинка М. Одяг. Лемківщина: земля – люди – історія – культура. Матеріальна культура. Т. 2. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988.
19. Петрякова М. Етномистецькі особливості чоловічого традиційного вбрання лемків. URL: <https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1338> (дата звернення: 19.01.2019).
20. Стельмашук Г., Худик Д., Дмитриків Д. Одяг. Лемківщина. Львів: ІН НАН України, 1999. С. 330.
21. Тканко З. Прикраси лемків. Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження: У 2-х т. Т.2. Духовна культура. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. С. 284-305.
22. Архів ІН НАН України. Ф.1. Оп.2. Спр.530. Звіт мистецтвознавчої комплексної експедиції на Бойківщину та Лемківщину, 2005 р.
23. Гойсак В. Номінація елементів лемківського народного одягу в порівняльному аспекті (поясний одяг). Сучасні дослідження української культури [Współczesne badania nad ukraińską kulturą]. Варшава – Івано-Франківськ, 2015. С. 14-30.

References

1. Kolberg, O. (1883). Dzieła wszystkie. Sanockie-Krosniecskie [All artworks. Sanockie-Krosniecskie]. 49. Wrocław-Poznań [in Polish].

2. Olejnik, J. (1965). Prispievok k poznaniu ludového odevu v Jakubanoch. Науковий збірник музею української культури в Свиднику. 1. 142. [in Polish].
3. Reinfuss, R. (1949). Stroje górali szczawnickich [Costumes of the Szczawnica highlanders]. Lublin [in Polish].
4. Wolski, J. (Eds.) (2016). Bojkowszczyzna Zachodnia – wczoraj, dziś i jutro [Western Boyko region – yesterday, today and tomorrow]. Warsaw. 1. [in Polish].
5. Falkowski, J., Pasznyi, B. (1935). Na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. Zarys etnograficzny. Prace Etnograficzne [On the border between Lemko and Boyko. Ethnographic outline. Ethnographic Works]. Lviv [in Polish].
6. Reinfuss, R. (1992). Związki kulturowe po obu stronach Karpat w rejonie łemkowszczyzny. łemkowie w historii i kulturze Karpat [Cultural connections on both sides of the Carpathians in the Lemko region. Lemkos in the history and culture of the Carpathians]. Rzeszow [in Polish].
7. Reinfuss, R. (1990). Śladami łemków [In the footsteps of Lemkos]. Warsaw [in Polish].
8. Beskyd, Yu. (1972). Materialna kultura Lemkivshchyny [Material Culture of Lemkivshchyna]. Toronto-Canada [in Ukrainian].
9. Tarnovych, Yu. (1941). Lemkivshchyna. Materialna kultura [Lemkivshchyna. Material culture]. Krakau [in Ukrainian].
10. Tarnovych, Yu. (1936). Iliustrovana istoriia Lemkivshchyny [Illustrated history of Lemkivshchyna]. Lviv [in Ukrainian].
11. Bilan, M., & Stelmashchuk, H. (2011). Ukrainyski strii [The Ukrainian Dress]. Lviv : Apriori [in Ukrainian].
12. Kozakevych, O. (2011). Ukrainski tradytsiini v'iazani vyroby kintsia XIX–XX st.: lokalni osoblyvosti (za materialamy zakhidnykh oblastei). Pratsi komisii obrazotvorchoho ta uzhytkovoho mystetstva. [Ukrainian traditional knitwear of the late nineteenth and twentieth centuries: local features (based on materials from the western regions). Zapysky Naukovoho tovarystva im. T.H.Shevchenka – Notes of the Scientific Society T.G. Shevchenko. Vol.CCLXI (261). 503-524 [in Ukrainian].
13. Kozakevych, O. (2018). Merezhyvni ta v'iazani vyroby v narodnomu odiazi zakarpattsiv kintsia XIX – pochatku XXI stolittia: lokalni typolohichni ta khudozhni osoblyvosti (Za materialamy polovykh studii). [Lace and knit articles in folk clothing of the Transcarpathians of the late XIX – early XXI centuries: local typological and artistic features (According to the materials of field studies). Naukovyi zbirnyk Zakarpatskoho muzeiu narodnoi arkhitektury i pobutu – Collection of Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life]. Issu 5. 99-108 [in Ukrainian].
14. Mateiko, K. (1977). Ukrainyski narodnyi odiah [Ukrainian folk clothing]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
15. Burachynska, L. (Eds.) (1992). Ukrainyski narodnyi odiah [Ukrainian folk clothing]. Toronto-Philadelphia [in Ukrainian].
16. Starzycski, J. (2017). Strój obrzędowe łemków. Ubiory ludowe i mieszczańskie ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu [Lemko dining dress. Folk and middle-class clothes from the collection of the District Museum in Nowy Sącz]. Nowy Sącz [in Polish].
17. Zakharchuk-Chuhai, R. (2002). Vyshyvka. Lemkivshchyna: Istoryko-etnograficzne doslidzhennia: Dukhovna kultura. [Embroidery. Lemkivshchyna: Historical and Ethnographic Study]. Vol.2. Lviv [in Ukrainian].
18. Mushynka, M. (1988). Odiah. Lemkivshchyna: zemlia – liudy – istoriia – kultura. Materialna kultura [Clothes. Lemkivshchyna: land – people – history – culture. Material culture]. Vol. 2. New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
19. Petriakova, M. Etnomystetski osoblyvosti cholovichoho tradytsiinoho vbrannia lemkiiv. [Ethno-artistic peculiarities of men's traditional Lemko dress]. (Last accessed : 19.01.2019) [in Ukrainian].
URL:<https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1338>

20. Stelmashchuk, H., Khudyk, D. & Dmytrykiv, D. (1999). Odiah. Lemkivshchyna Ukrainy. [Clothes. Lemkivshchyna]. Lviv: IN NAN Ukrainy [in Ukrainian].

21. Tkanko, Z. (1992). Prykrasy lemktiv. Lemkivshchyna: Istoryko-etnografichne doslidzhennia [Decorations of Lemkos. Lemkivshchyna: Historical and Ethnographic Study]. Lviv: IN NAN Ukrainy [in Ukrainian].

22. Arkhiv IN NAN Ukrainy. (2005). F.1. Op.2. Spr.530. Zvit mystetstvoznavchoi kompleksnoi ekspedytsii na Bojkivshchynu ta Lemkivshchynu (Kozakevych O., Olijnyk O., Fedorchuk O.).

[Archive of IN of NAS of Ukraine [Report of the Artistic Expedition to Boikivshchyna and Lemkivshchyna (Kozakevych O., Olijnyk O., Fedorchuk O.)]. [in Ukrainian].

23. Hoisak, V. (2015). Nominatsiia elementiv lemktivskoho narodnoho odiahu v porivnialnomu aspekti (poiasnyi odiah) [Nomination of Elements of Lemko Folk Clothing in Comparative Aspect (Belt)]. Suchasni doslidzhennia ukrainскоi kultury – Contemporary Studies of Ukrainian Culture. Warsaw-Ivano-Frankivsk. 14—30 [in Ukrainian].

LACE AND KNITTING IN LEMKO'S CLOTHING DECOR: ETHNIC LOCAL AND ART FEATURES

KOZAKEVYCH O.R.

Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine

Purpose. Local and art features of Lemko's region traditional clothing décor are studied. The attention is given to lace and knit décor, which gave the clothing components a unique and often was the artistic accent in Lemko clothing complexes.

Methodology. The methodological basis of the study is the principle of systematic approach and comprehensive research. The comparative-historical and typological methods was used for study the research subject. The analysis of lace and knit décor was done using the art study method.

Results. The main typological groups and items' types formed under the influence of ethno-cultural and historical factors were determined based on artifacts from museum collections, field studios and scientific sources. The décor made textile techniques and technological methods are outlined, with pointed of common and distinctive features in comparison with folk clothing of the Carpathian region's other ethnographic groups. Artistic and stylistic characteristics of knitting and lace are analyzed, taking into account the interplay of neighbouring ethnicities cultures and border features.

It is studied out that the lace was common in female clothing in the production of the

КРУЖЕВО И ВЯЗАНИЕ В ДЕКОРЕ ЛЕМКОВСКОЙ ОДЕЖДЫ: ЭТНОЛОКАЛЬНЫЕ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ

КОЗАКЕВИЧ О.Р.

Институт народоведения Национальной академии наук Украины

Цель. Исследовать локальные и художественные особенности украшения традиционного костюма Лемковщины, обозначить особенности кружевного и вязанного декора, который придавал компонентам одежды уникальность и часто был художественным акцентом в комплексах лемковской одежды.

Методология. Методологическим основанием является принцип системного подхода и комплексного исследования. Для изучения предмета исследования задействованы сравнительно-исторический и типологический методы. Анализ кружевного и вязаного декора осуществлен с использованием искусствоведческого метода, а именно – метода формального анализа и частично образно-стилистического.

Результаты. На основании артефактов из музейных коллекций, полевых экспедиций и изучения научных источников определены ведущие типологические группы и типы изделий, которые формировались под влиянием этнокультурных и исторических факторов. Очерчены текстильные техники и технологические приемы изготовления декора с определением общих и отличительных черт в сравнении с народной одеждой других этнографических групп Карпатского региона. Проанализированы художественно-стилистические характеристики вязания и кружева, учитывая взаимовлияние культур соседствующих этносов и особенностей пограничья. Определено, что в

headwear, the waist wear and shirts. Knitting items in male clothing mainly in the south-western Lemko's territories were used. There were naracvytsias, mittens, socks, locally were used knitting hats "megerka" and scarves. In the creation of lace and knit items they used common techniques and technical methods peculiar to Hutsul's and Boiko's regions: knitting, crocheting gloves "on the laba", "on the board". Instead, the embroidery methods called "English hapt" with "cut out" was typical only for the Lemko's, mainly central-western, territories.

Scientific novelty consists in the introduction into the scientific circulation of materials about Lemko folk clothing. The focus is on the lace and knit décor that reveals the artistic diversity of Lemko's region clothing art.

Practical significance. The study allows expanding the knowledge of Lemko traditional clothing and textile production, in particular, about the centers of made some types of clothing with openwork and knitting. This contributes to use the receives information in the further study of Lemko's region traditional clothing.

Keywords: Lemko's region, décor, openwork, lace, folk clothing, knitting, textile techniques, border, ethno-cultural influences, local features, tradition.

женской одежде кружево распространено в изготовлении головных уборов, поясной одежды, рубашек. Вязанные спицами изделия бытовали в мужской одежде главным образом западно-южных территорий: «нараквицы», рукавицы, «капци», локально-вязанные спицами шапки «магерки» и шарфики. В создании ажурных и вязаных изделий использовали и широко распространенные техники и технические приемы, характерные для Гуцульщины и Бойковщины: вязание спицами, плетение рукавиц «на лабе», «на дощечке». Вышивальным прием «английский гапт» с «вырезанием» характерный главным образом для центрально-западных территорий.

Научная новизна состоит в введении в научный оборот материалов о лемковской народной одежде, информации о артефактах кружевного и вязанного декора, что раскрывают художественное разнообразие традиционного костюма Лемковщины.

Практическое значение. Исследование дает возможность расширить знания о традиционной одежде лемков и о текстильном производстве в частности, об очагах изготовления отдельных типов одежды с использованием ажурного и вязанного декора, что способствует введению полученных материалов для изучения народного костюма Лемковщины.

Ключевые слова: Лемковщина, украшение, ажур, кружево, народная одежда, вязание, текстильные техники, пограничье, этнокультурные влияния, локальные характеристики, традиция.

ІНФОРМАЦІЯ
ПРО АВТОРА:

Козакевич Олена Романівна, канд. мист., науковий співробітник відділу народного мистецтва, Інститут народознавства НАН України, ORCID 0000-0002-8742-4337, **e-mail:** kozakevych.olena@gmail.com

Цитування за ДСТУ: Козакевич О.Р. Мереживо і в'язання в декорі лемківського вбрання: етнолокальні та художні особливості. *Art and design*. 2020. №1. С. 115-128.

<https://doi.org/10.30857/2617-0272.2020.1.9>

Citation APA: Kozakevych, O.R. (2020) Lace and knitting Lemko's clothing décor: ethnic local and art features. *Art and design*. 1. 115-128.